

Dóka Klára:

Egyházlátogatások Zala megyében 1848 előtt (18–19. századi vizitációk, különös tekintettel a Veszprémi Érseki Levéltár dokumentumaira)

Mindnyájan tapasztalhatjuk, hogy az eltelt évtizedben hosszú és kényszerű szünet után megnőtt az érdeklődés az egyházi gyűjteményekben őrzött források iránt. Nemcsak az egyháztörténet képviselői, hanem más kutatók is gyakran felkeresik ezeket az intézményeket, nyúlnak eddig ismeretlen forrásokhoz. A statisztikai, szociológiai kutatások ma már elképzelhetetlenek a legismertebb forráscsoport, az anyakönyvek áttekintése nélkül. Ezek nemcsak a demográfiai mozgásokról (születések, halálozások aránya) szolgáltatnak adatokat, hanem megismerhető belőlük a felekezetek aránya, a különböző vallásúak egymással való kapcsolata, és nélkülözhetetlenek a társadalom mikrostrukturális kutatásánál, a családok összetételének vizsgálatánál is.

Hasonlóan fontosak a lelkészek által vezetett historia domus-ok, melyek eredeti rendeltetése a plébánia történetének dokumentálása. Szólnak azonban a község történetéről, magukban foglalják a hívekre (azaz a lakosságra) vonatkozó demográfiai adatokat. Különösen érdekesek azon leírások, melyek az eseményekkel egy időben készültek, és így pótolják a sok esetben elkallódott községi iratokat is.

Az említett két forrástípusnál általánosabbak az előadásunk tárgyát képező egyházlátogatási jegyzőkönyvek, melyek nagy számban maradtak fenn a katolikus és protestáns gyűjteményekben. Kapcsolódva a helytörténeti konferencia fő témájához a Zala megyei egyházlátogatások ismertetése során elsősorban a fennmaradt dokumentumok jellegére, forrásértékére szeretnénk a hangsúlyt helyezni. Fő forrásunk a Veszprémi Érseki Levéltárban őrzött, 1746–1846 közti időből fennmaradt iratanyag.

A szakirodalomból ismeretes, hogy az egyházlátogatás, latinul *canonica visitatio* az egyházkormányzat legősibb formája. Már a 8. században találkozunk egyes helységekből a plébániák meglátogatásával, melyet kezdetben csak a püspökök végeztek. Magyarországon a 12. századtól említenek vizitációkat, sőt az a következő évszázadban ezek rendszeressé váltak. A plébániák számának növekedésével a látogatásokat a püspökök már nem tudták maguk elvégezni, ezért gyakran főesperesekre bízta. E korban a püspök és főesperes hatásköre gyakorlatilag egybeesett, és így a főesperes is teljes joggal végezte a vizsgálatot.

A 13. századtól az uralkodók arra törekedtek, hogy

az egyházi és világi közigazgatás egymással szoros kapcsolatban működjék. Így a vármegyék és a főespereségek területe egybeesett. Később, az egyházi és világi birtokok növekedésével a főesperesek veszítettek tekintélyükből, a püspökök mellett kialakult a kanonokok testülete, melybe igyekeztek a főesperesek bekerülni. A területi feladatokat, így a plébániák felügyeletét is, az espereseknek, alespereseknek adták át.

A canonica visitatio-k rendjében a tridenti zsinat hozott változást. Rendelkezései értelmében a főesperesek már nem saját hatáskörükben, hanem a püspökök utasításai alapján ellenőrizték a plébániákat, és ebbe az esperesek egyelőre nem folyhattak bele.

A reformáció térhódításával a vizitáció egyre inkább politikai kérdéssé vált. Az 1548. évi VI., X., az 1559. évi XLI. törvényben az országgyűlés sürgette a püspököket, hogy folyamatosan végezzék, vagy végeztessék el a plébániák meglátogatását.

A 18. század végéig a vizitációk egy részéhez a király adott felhatalmazást. Az ilyen felméréseket generális vizitációknak nevezték. A királyi engedély birtokában a püspök vagy főesperes nemcsak a katolikus vagy vegyes lakosságú, hanem a protestáns községekben is jelentkezhetett. A lakosság ilyenkor prédikátorával és tanítójával az élen tiltakozott, és az uralkodó parancsa ellenére csak bizonyos adatokat (pl. a felekezethez tartozók száma) bocsátott rendelkezésére a vizitátornak. A 16. század közepétől egyházlátogatásokat végeztek a protestáns esperesek és püspökök is, ezek tárgyalásával azonban itt nem foglalkozunk.

III. Károly 1733-ban elrendelte, hogy az egyházlátogatásokon a püspökök kíséretén kívül a megyei és városi tisztviselők is részt vegyenek, Mária Terézia pedig 1747-ben arra adott utasítást, hogy az illetékes földesúr (kegyúr) is küldjön képviselőt ilyen alkalommal.

A sok egyéb egyházkormányzati teendő miatt a 18. század utolsó harmadában az egyes püspöki vizsgálatok között sokszor évtizedek teltek el. Ezért az esperesi vizitációk újra rendszeressé váltak. Céljuk azonban nem az általános ellenőrzés, hanem a papság helyzetének, életviszonyainak felmérése volt.

A Zala megyei egyházlátogatások áttekintéséhez először foglalkoznunk kell a terület egyházi hovatartozásával, mivel az több változáson ment keresztül. Nagyobb része mindig a veszprémi egyházmegyéhez tartozott,

mely Veszprém, Zala (régí nevén Kolon), Pilis megyét, valamint Esztergom megye Duna jobbparti részét foglalta magában. Később Veszprém megyéből a pápai főesperesség a győri, Somogyból szigetvár és környéke a pécsi, Csurgó környéke pedig a zágrábi püspökség része lett. Utóbbi a bekcsényi (ma Becsehely) főesperesség egységét képezte, melyhez Zala megye déli része is tartozott. Itt volt például Bánokszentgyörgy, Kanizsa, Páka, Alsólendva, Lenti, Csesztreg, Szentgyörgyvölgye, Bagonya, Dobronak stb. A zágrábi püspök volt illetékes a 16. század közepén a zalaegerszegi főesperességben is, mely ekkor száznál több plébániát foglalt magában.

A török kiűzése után, a 18. század közepén Padányi Bíró Márton veszprémi püspök nagy területeket hódított el a zágrábiaktól. Visszakerült a zalaegerszegi főesperesség, egy sor település a bekcsényi főesperességből (pl. Homokkomárom, Kiskanizsa, Bánokszentgyörgy), sőt később Somogy megyében a csurgói kerület plébániái és filiái is.

1777-ben Mária Terézia a veszprémi püspökség területéből kialakította a székesfehérvári, valamint több rész összevonásával a szombathelyi püspökséget. Zala megyéből ide került a hajdan Zágrárhoz tartozó zalaegerszegi, valamint az átszervezés után létrejött alsólendvai főesperesség. Zalában így a 19. század közepén 30 plébánia működött a szombathelyi, 75 a veszprémi püspök fennhatósága alatt.

A Zala megyei plébániákon az első ismert egyházlátogatásra 1554-ben a zalai főesperesség területén került sor. Jegyzőkönyve a Veszprémi Káptalani Levéltárban található, és adatairól Pfeiffer János készített feldolgozást.

Az 1554. évi látogatást, mely a reformáció kezdeti korszakára esik, Köves András zágrábi püspök rendeltére Szepetneki Gáspár mester, örkanonok végezte el. A főesperesség ekkor négy vikáriátusból állt, Szepetnek, Kapornak, Nova, Egerszeg központokkal. A települések egy részének helyén puszták voltak. Így például 1554-ben teljesen lakatlan Zalabér, Pacsa, Milej, Zalavég később újra benépesült község, de a puszták közt említhetjük Ongot, Sülyt, Bebest, Bucsát, Ballahidát, melyek később sem fejlődtek faluvá.

1674-ben Sennyei István zágrábi püspök is tartott a zalaegerszegi főesperességben egyházlátogatást, de ennek dokumentumai nem maradtak fenn. Rendelkezésre állnak viszont a bekcsényi főesperességről készült jegyzőkönyvek 1640-től szórványosan, több-kevesebb rendszerességgel pedig 1692-től, a török kiűzése óta. A zágrábi püspök Padányi Bíró Márton tiltakozása ellenére még 1748-ban, 1750-ben, 1760-ban is tartott vizitációt. Az egyházmegyei határok 18. század végi átrendezése után ezek a dokumentumok nem kerültek a magyarországi gyűjteményekbe.

1777-ben – mint említettük – Zala megyéből egy sor plébániát csatoltak a veszprémiből a szombathelyi egy-

házmegyéhez. Az érintett zalaegerszegi főesperesség a novai, a zalaegerszegi, az alsólendvai pedig a letenyi és alsólendvai espereskerületekre oszlott. A szombathelyi egyházmegyében 1779-ben, 1806-ban, 1830-ban, 1837-ben volt általános vizitáció, melynek dokumentumait a szombathelyi püspöki levéltár őrzi. A jogelőd veszprémi egyházmegyéből jegyzőkönyveket részlegesen Szombathelyre adták át, mely kérdésre még visszatérünk.

A zalai plébániákra vonatkozó egyházlátogatási jegyzőkönyvek zömét viszont a Veszprémi Érseki Levéltár őrzi. A gazdag iratanyag megérdemel egy részletesebb vizsgálatot még abban az esetben is, ha sok vonatkozásban nem ismeretlen az itteni kutatók előtt.

A veszprémi püspökök közül a török kiűzése után először Volkra Ottó látogatta meg 1711-ben egyházmegyéje plébániáit, ennek dokumentumai azonban nem maradtak fenn. Az ő idejében történt a nagykanizsai plébánia 1716 évi vizitációja is, rendszeres munkálatokkal azonban csak a már említett Padányi Bíró Márton idejéből találkozunk.

Padányi Bíró Márton püspök a 18. század egyik érdekes egyházi egyénisége volt. 1692-ben Pozsony megyében született, tanulmányait Veszprémben végezte. Bicskei plébános, majd veszprémi kanonok lett, részt vett az 1741-es országgyűlésen, ahol beszédeivel nagy feltűnést keltett. 1744-ben nevezték ki veszprémi hivatalába. Következétesen törekedett az egyházmegye újjászervezésére, kíméletlenül lépett fel a protestáns eszmék terjedése ellen.

Székhelye a Zala megyei Sümege volt, mely város ebben az időben vált uradalmi központtá. Zala megyében a székvároson kívül püspöki birtok volt Tapolca mezőváros, Nyirád, Monostorapáti, Csicsó, Szentjakabfa, Udvari, Alsópáhok, Csehi, Bazsi, Prága, Mindszentkállya község, Deáki, Erek, Urbér, Fülöp puszták, valamint Tagyon, Szentbékállya, Köveskál, Páhok, Szentandráss, Szepezd, Felsőpáhok, Rendes, Szentandráss falvak határának egy része.

Padányi Bíró Márton kinevezésekor Zala megyében mindössze 16 plébánia működött: Zalavár, Szentgrót, Csehi, Szegvár, Alsóbagod, Alsó- és Felsőhahót, Rezi, Zsid, Keszthely, Gyulakeszi, Szentbékállya, Káptalantóti, Vita, Tördemic, Nyirád, Csabrendek. Mint a két felsorolásból látszik, még az uradalmi falvak közül is csak Tapolcán, Csehiben, Szentbékállán működött újjászervezett plébánia, ezen kívül a székvárosban, Sümegeben a híveket szerzetesek látták el. Udvari, Szepezd, Bazsi, Prága püspöki falvak lakossága jórészt protestáns volt, és megtartotta vallását még a következő évtizedekben is. Az erőskezü püspök nem a máshitű lakosság ellen lépett fel, hanem elsősorban a korábban katolikus majd a protestánsok által használt templomokat igyekezett visszaszerezni. Különösen ha azokat a püspökség, mint kegyúr maga építette.

Padányi Bíró Márton egyházszerző tevékenységét canonica visitatio-val kezdte. Ellenőrzési munka Zala megyében 1745-ben, 1746-ban, 1748-ban folyt, és menet közben törekedett a plébániák számának növelésére. 1745. december 8-án kieszközölte az uralkodónál, hogy generális vizsgálatot tarthasson, vagyis a protestáns településeket is felkeresse. Padányi Bíró Márton püspöksége során az egyházmegyei plébániák legalaposabb áttekintésére került sor, sőt – mint ezt Ördög Ferenc feldolgozta – áttekintést kapunk az egyes települések teljes lakosságáról is. A püspök által feltett és megválaszolásra váró kérdések rendkívül érdekesek voltak.

Első részük a plébánia és filiák templomára általában vonatkozott. Van-e tornya vagy csak különálló harangláb, épült-e sekrestye, ki a kegyúr, mi a templom titulusa, mikor tartják a búcsút, mikor lett a templom felszentelve, vagy megáldva, ki által, tartanak-e körmenetet, hogyan őrzik az oltáriszentséget és egyéb megszentelt dolgokat, ég-e az örökmécses, van-e kórus, orgona, milyen a világítás, van-e gyóntatószék vagy csak a sekrestyében lehet gyónni, vannak-e ereklyék, tartozik-e alapítvány a templomhoz. Az általános kérdések közt szerepelt, hogy milyen a temető, és hogy vannak-e vallásos egyesületek. A speciális kérdések az oltárookra, tornyokra, sekrestyére vonatkoztak. E kérdésekre adott válaszokban szerepelt a harangok, az oltárkövek, terítők, a sekrestyében található miseruhák, könyvek, zászlók, szenteltvíztartók, kelyhek, stb. felsorolása, bár nagyobb részletességgel nem találkozunk.

A vizitáció külön részében voltak a pénzt kezelő templomgondnokra, plébánosra, tanítóra vonatkozó kérdések. A plébános esetében feljegyezték, hogy szerzetes vagy világi pap-e, hány éves, hol végzett, hol szolgált ideig. A plébánián lakik-e, hogyan él, hogy végzi a szertartásokat, rendesen vezeti-e az anyakönyveket, jegyzőkönyveket, milyen a házanépe, kinek a támogatásából vagy mely más forrásból működik a plébánia. Hasonlóak voltak a tanítóra, iskolára vonatkozó pontok, majd a sort a bábák működésének leírása egészítette ki.

Fontos kérdések vonatkoztak a hívekre is. Tisztelik-e papjukat, járnak-e templomba, elvégzik-e a húsvéti gyónást, milyen nyelvűek, milyen vallásúak, fizetik-e a járandóságokat, tisztelik-e az előljárókat, vannak-e vegyes házasságok. A jegyzőkönyvekhez a püspök csatoltatta a lakosság névszerinti összeírását, melyben a katolikusok és nem katolikusok egyaránt szerepeltek.

Padányi Bíró Márton 1745-ben először a tapolcai esperesség plébániáit látogatta meg, a központon kívül Gyulakeszi, Tördemic, Káptalantóti, Nyirád helységekben. A felsoroltak közül a tapolcai plébániát már 1701-ben újjászervezték. A 18. század elején az itteni gyér számú magyar és katolikus lakos közé szintén katolikus németek jöttek, majd később több zsidó család is megjelent.

A tapolcai esperességben a legjelentősebb plébánia

1745-ben a szentbékkálai volt. Filiaként ide tartozott a később önállóvá lett Monostorapáti, Kővágóörs, Dörög, a Csicsóhoz csatlakozó Monoszló, Zánka, a később Kővágóörs filiájaként működő Szepezd, a Petendhez csatolt Kapolcs, valamint Mindszentkál, Kisfalud, Köveskál és Henye. Mindszentkállán, Zánkán, Monoszlón, Kapolcson egykor plébánia volt, de nem került sor újjászervezésükre.

A püspök a következő évben a zalai esperesség plébániáit vette sorra, ahol 14 helységet látogatott meg. Köztük a székvárost, Sümeget, Csabrendeket és Vítát több alkalommal is. Ekkor került sor a keszthelyi, szentgyörgyvári, rezi, szántói, zalavári, felsőpáhoki, zsi-di, nyavalyádi, szegvári, csehi, szentgróti plébániákra is. A felsoroltak közül a 18. század végére Nyavalyád és Felsőpáhok elvesztette önállóságát, és Hosszúpereszteg illetve Alsópáhok filiája lett. A két legfontosabb plébánia Szentgróton és Csehiben működött. Szentgróthoz tíz filia tartozott, melyek közül Szentlászló 1755-ben, Tekenyé csak 1843-ban lett önálló. A filiák jórésében templomok, kápolnák és kolostorok romjai mutatták még ebben az időben is a korábbi egyházi élet nyomait. Ilyen romok voltak például Szentgróthoz tartozó Polgárvárosban, Csáfordon, Zalaszentpéteren, Gyülevészen stb.

A csehi plébániát, mely már a 14. században is működött, Padányi Bíró Márton kegyúrként szervezte újjá. Kezdetben hét filia tartozott hozzá, melyek közül Kisgörbő 1754-ben önállósult, ide csatolták át Csehiből Nagygörbőt, Óhidat, Döbröncét, majd 1788-ban Mihályfán szerveződött plébánia.

A két zalai egyházlátogatás között a püspök 1747-ben a budai és veszprémi főesperességben vizitált. Utóbbihoz is tartoztak Zala megyei községek, elsősorban mint filiák. A nagyvázsonyi plébánia filiája volt ekkor Zalából Szentjakabfa, Udvari, Csicsó, Szentantalfa, Tagyon, Nemes- és Nagypécsely, Alsó- és Felsőörgicse, Vászoly – valamennyi református és evangélikus községként. Hasonlóan 1747-ben került sor a Zala megyei Felsőörs vizsgálatára, ahová szintén protestáns települések tartoztak (pl. Csupak, Paloznak, Lovas, Alsóörs, Füred, Arács stb.). A középkorban valamennyi önálló plébánia volt, melyeket az előbbiekhöz hasonlóan nem szerveztek újjá.

1748-ban – mint említettük – ismét Zala megyében volt egyházlátogatás, melynek során a megnövekedett számú plébániát a püspök a keszthelyi és zalai kerületben, a két esperes segítségével ellenőrizte. A keszthelyi kerületből 12 jegyzőkönyv maradt fenn, a zalaiból pedig összesen 22. Itt találhatók – többek között – a volt zágrábi plébániák egy részének dokumentumai is. A hajdani zalaegerszegi főesperességből például Egerszeg, Zalaszentgyörgy, Salomvár, Milej, Nova, Háshágy, a bekcényiből Homokkomárom. A Szombathelyhez került Zalaegerszeg környéki plébániákról a Veszprémi

Érseki Levéltárban ezek az utolsó jegyzőkönyvek, azonban az említett részleges iratátadás miatt többnek – pl. Bánokszentgyörgy, Csesztreg, Lenti, Szentgyörgyvölgye stb. egyetlen canonica visitatio-ja sem található meg e gyűjteményben.

A következő egyházlátogatásra a veszprémi egyházmegyében a Mária Terézia-féle egyházigazgatási reform után 1778-ban került sor, amikor Zala megyében Bajzáth József püspök már 55 plébániát vizsgálhatott meg. A feltett kérdések ezúttal nyolc egységre oszlottak. Első a templom épületére, berendezésére, jövedelmére, második a patrónusra és annak kötelezettségeire vonatkozott, ezután következtek a plébános, tanító, harangozó, bábák tevékenységével, a plébániával és az iskolával kapcsolatos pontok, végül a lakosságra vonatkozó kérdések. Bár ezúttal névszerinti összeírásokkal nem találkozunk, a lakosság nyelve, vallása ezekből a leírásokból megismerhető. Különösen használhatók a felekezeti megoszlás számszerű adatai a plébániákon és filiákon.

Az újjászervezési törekvések és a plébániák számszerinti növekedése ellenére megállapítható, hogy a 18. század közepén a zalai települések nagyobb részének katolikus egyháza csak filiaként működött. Egyik oka az volt, hogy az elpusztult települések lassan népesedtek be, másik hogy a török korban megmaradt lakosok és utódaik a protestáns hitet követték, a harmadik pedig az, hogy még a szintiszta katolikus aprófalvak sem tudtak eltartani egy plébániát.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a plébániák számbeli gyarapodásának előfeltétele a katolikus lakosság növekedése volt. Függött ezen kívül a kegyúr kezdeményezésétől, a püspök engedélyétől, sőt alkalmanként az uralkodó intézkedésétől is. 1778-ban Zalában az egyházlátogatáskor új plébánia működött Alsópáhok, Bakónak, Csács, Csány, Csatár, Csicsó, Dörögd, Káptalanfa, Karmacs, Kiszöbörbő, Kővágóórs, Lesencetomaj, Monostorapáti, Pakod, Paloznak, Petend, Szentiván, Szentpéterúr, Tihany, Túrje, Zalakoppány, Zalaszentlászló helységeken, melyeknek ebben az évben kelt első vizitációs jegyzőkönyve.

1815–1818-ban Kurbély György püspök vizitációjára került sor a veszprémi egyházmegyében. Zalában a 63 plébániára kiterjedő vizsgálatot 1816-ban hajtotta végre. Nem járta be a sümegi espereskerületet, azonban meglátogatott több új plébániát, melyeket 1788-ban, II. József egyházpolitikai reformjainak végrehajtása során szerveztek meg (pl. Bezeréd, Dióskál, Orosztony, Rád, Nagyrécsce, Ollár, Szentmihály, Szentbalázs).

Ez a vizitáció már nem vonatkozott a protestáns lakosságra, így az ő népességi adataikkal sem találkozunk. A feltett kérdések és a rájuk adott válaszok azonban ennek ellenére rendkívül érdekesek és tanulságosak. Első részük ezúttal is a plébániatemplomra vonatkozott: mi a titulusa, mikor épült, ki építette, mikor renoválták,

mi az anyaga, van-e tornya, milyenek harangjai. Szóltak belső berendezéséről, a kórusról, sekrestyéről, oltárok-ról, padokról, szobrokról, képekről. A jegyzőkönyv mellékletében leltárszerűen szerepeltek a sekrestyében lévő ruhák, berendezések, kegytárgyak. Ezután következtek az alapítványokra, a templom jövedelmére vonatkozó kérdések, a válaszban pedig a bevételek és kiadások leírásai. A templommal kapcsolatos információk sorát az ünnepi és hétköznapi miserend zárta le.

A vizitációk második része a plébániára vonatkozott. A kérdések részletezték az épület állapotát, a hozzá tartozó kert nagyságát, a plébános egyéb ingatlanait. Mindig szerepeltek mellékletként a templomban található könyvek, ahol az anyakönyveket, misekönyveket is felsorolták.

A jegyzőkönyvek részletesen foglalkoztak a filiákkal. Ha volt filiális templom, ugyanazokat a kérdéseket adták fel, mint a plébániák esetében. Ha nem volt, csak az egyéb imahelyek, haranglábak leírása szerepelt. Ezt követően tették fel a kápolnákra, szobrokra, keresztekre, kálváriákra, temetőkre vonatkozó kérdéseket, majd a korábbiakban kialakult gyakorlat szerint a vizitátor a lakossággal, hívekkel foglalkozott: a katolikusok száma, vallási élete, viselkedése, viszonya a plébánoshoz, az előjárósághoz.

A következő részben a korábbinál részletesebben szerepeltek a plébános képesítésével, felkészültségével, munkájával, vagyonával kapcsolatos pontok, majd hasonló felépítésben a tanítóról is feltették ezeket a kérdéseket. A jegyzőkönyveket általában az iskolák, tanulók viszonyainak leírásai zárták le.

Bajzáth József vizitációja után a polgári forradalomig csak két új plébániát szerveztek, Nemesbükön 1816-ban és a már említett Tekenyén 1843-ban. 1845–1846-ban Zichy Domokos püspök végzett újabb általános egyházlátogatást, de ez 1846-ban csak a füredi esperességet érintette. A jegyzőkönyvek forrásértéke csekélyebb, mint a korábbiaké, mert csak a plébániák és filiák alapadatait tartalmazzák. Hasonlóan szűkszavúak az 1832–1838 között végzett főesperesi, esperesi vizsgálatok dokumentumai, melyek 46 plébániáról állnak rendelkezésre. (1832-ből: Bakónak, Bucsuszentlászló, Csatár, Dióskál, Gelse, Hahót, Homokkomárom, Keresztúr, Nagykanizsa, Nagyrécsce, Nemesapáti, Ollár, Pacsa, Rád, Szentbalázs, Szentiván, Szentmihály, Szentpéterúr, Zalaapáti, 1837-ből Bezeréd, Csács, Csány, Galambok, Kehida, Kiskomárom, Merenye, Orosztony, Szabar, Zalakoppány, Zalavár, 1838-ból Alsópáhok, Csehi, Gógánfa, Gyömörő, Kiszöbörbő, Nemesbük, Pakod, Rezi, Szántó, Szegvár, Szentgrót, Szentgyörgyvár, Tekenye, Túrje, Zalabér, Zalaszentlászló.) Ebben az évtizedben csak Zala megyében került sor vizsgálatokra.

Befejezésül érdemes röviden összefoglalni, hogyan tükrözik e vizitációs jegyzőkönyvek az egyházmegye plébániáinak viszonyait. Kiindulásunk az a 83 zalai plé-

bániáról Veszprémben fennmaradt jegyzőkönyvi anyag, melynek keletkezési körülményeiről fentiekben szólunk. Ezek alapján megállapítható, hogy a megyében az aprófalvak ellenére viszonylag aktív volt a vallási élet. A plébániák templomain kívül a filiákon kisebb templomok, imahelyek, kápolnák voltak, bár az egy-egy plébániához sorolt nagyszámú települést a plébánosok nem tudták még minden ünnepnapon sem meglátogatni. Különösen nem a pusztáknál kisebb lakott helyeket, majorokat, csárdákat, malmokat, ahol csak néhány család élt. A plébánosok rendkívül képzettek voltak. A magyar mellett tudtak latinul, németül, horvátul is. A veszprémi egyházmegyében maradt zalai településeken azonban a templomokban a magyar nyelv volt használatos, hiszen más nyelvű (német) lakosság is csak egykét faluban (pl. Csicsó) és mezővárosban (pl. Tapolca) élt.

A települések kegyura legtöbbször (25-ször) a püspök, káptalan, valamelyik rend, vagy papnevelő intézet volt. A 18. század végi egyházi reformok, egy sor szerzetesrend megszüntetése után 13 plébánia ellátása a vallásalap jövedelméből történt, 23 plébánián volt a világi földesúr a patrónus (pl. Festetich, Esterházy, Deák, Széchenyi), 22-nek pedig egyáltalán nem volt kegyura. Ilyenkor a templom fenntartásáról, az egyház működéséről jórészt a hívek gondoskodtak. Mária Terézia előírta, hogy úrbérrendezés alkalmával a papoknak – felekezettől függetlenül – biztosítsanak jobbágytelket, melyet a lakosság művelt meg, és a katolikus papság részeseült az egyházi tizedből is.

A plébániával rendelkező községek lakossága többségében rendszerint katolikus volt, a reformátusok és kisebb számban az evangélikusok a filiákon éltek. A mezővárosokban (pl. Keszthely, Tapolca) és néhány faluban (pl. Szántó), laktak zsidó családok is.

A templomok titulus szerinti megoszlása rendkívül érdekes. Mivel sok volt az egyházi kegyúr, kevésbé találkozunk a nép körében is jól ismert és tisztelt szentekkel, mint a többi egyházmegyékben. Másutt az is megfigyelhető, hogy a templom védőszentjének ünnepe általában a nyári vagy kora őszi időszakra esik, mivel vásárral (sokadalommal) összekötött búcsú kapcsolódik hozzá. Azonban úgy tűnik, az ősi zalai templomokban ez nem volt szempont. Magyar szentek (István, László, Imre) mindössze hét alkalommal fordulnak elő. Szűz Mária is csak 15-ször szerepel titulusként. Legtöbbször az augusztus 15-i Nagyboldogasszony, de Szentbékálán, Türrén találkozunk a hűvösebb időre, március 25-re eső Gyümölcsoltó Boldogasszonnyal is. E vonatkozásban említhetnénk Csányról Mindenszenteket, Bezerédről Szent Katalint, Nemesapátiból Szent Miklóst, Nagyrécséről a Háromkirályokat, mint védőszenteket, melyek

ünnepei szintén nem a nyári időszakban vannak.

Az egyházi kegyurakhoz tartozó templomok titulusai egyébként is elég változatosak. Pl. Csicsón Ágoston, Kapornakon a Szentséges Üdvözítő, Csácon Szent Sebestyén, Tihanyban Ányos, Zalaapátiban Adrián, Zalaváron Bonaventúra volt a védőszent. A szobrok a mezővárosokban rendszerint a Szentháromságot, a legelők menti utakon Szent Vendelt, a patakok mentén Nepomuki Szent Jánost, a tűzveszélynek kitett, magas épületeken Szent Flóriánt ábrázolták, ami egyébként az egész országban általános volt.

A temetők a 18. század elején a templomok körül helyezkedtek el, azonban Mária Terézia rendeletére a falun kívül jelöltek ki számukra helyet. A nagyobb családok gyakran kriptát építettek, és egyes településeken temetőkápolna is volt. A nagyszámú szőlőhegyen a szőlősgazdák védőszentje, Donát tiszteletére emeltek kápolnákat.

Mint említettük, a templomi pénzek kezelése a gondnok feladata volt, aki a bevételekről és kiadásokról pontos nyilvántartást vezetett. Lehetősége volt arra is, hogy a pénzt forgassa, kamatra kölcsönként kihelyezze, amit a püspök szigorúan ellenőrzött. A kölcsönvevők egy része a legszegényebbek közül került ki, akik rossz helyzetük miatt voltak kénytelenek kölcsönért folyamodni, de voltak olyanok is, akik építkezésekre, állatvásárlásra, ipari tevékenységre, egyfajta vállalkozásra kérték a pénzt.

Érdekesek az iskolákra vonatkozó leírások. A zalai plébániákon és nagyobb filiákon mindenütt működtek iskolák, képzett tanítókkal. A jegyzőkönyvek 1778-tól közlik az iskolába járók és az iskolakötelesek számát, akik között a szegénység és az érdektelenség miatt Zalában is igen nagy volt a különbség.

Befejezésül meg kell említeni, hogy a bemutatott iratok zöme a Veszprémi Érseki Levéltár *Visitaciones canonicae* című sorozatába található. Az 1745–1748, 1778, 1816, 1846 évek espereskerületenkénti kötetben, az 1832–1838 évek a községek ábécé rendjében csomókba kötve. A vizsgálatokkal kapcsolatos levelezés és kísérőiratok a levéltár *Acta et fragmenta visitationis canonicae parochiarum* sorozatában kaptak helyet, és egy-egy másolati példány került a településenként rendezett *Acta parochialia* sorozatba is. Rajczy Pál munkájának eredményeként valamennyihez kitűnő segédlet áll rendelkezésre. Szerencsés esetben a helytörténet kutatója találhat jegyzőkönyveket a plébániákon is.

Az iratok értékére való tekintettel a Magyar Országos Levéltár a fősorozatot mikrofilmre vette, mely Budapesten is kutatható. Erről a segédlet a METEM kiadásában a közelmúltban jelent meg.

Melléklet:
Zala megyei plébániák 1845-ben

Alsólendvai kerület

Alsólendva, Bagonya, Bellatinc, Cserencsóc, Dobronak, Rédics, Szentgyörgyvölgye, Turnisa

Füredi kerület

Aszófő, Csicsó, Dörögd, Felsőörs, Füred, Paloznak, Petend, Tihany, Vászoly

Kanizsai kerület

Bakónak, Csátár, Csács, Gelse, Hahót, Homokkomárom, Kanizsa, Kapornak, Nagyrécse, Nemesapáti, Ollár, Szentbalázs, Szentiván, Szentmihály, Szentlászlóegyháza

Keszthelyi kerület

Bük, Karmacs, Keszthely, Páhok, Rezi, Sármellék, Szántó, Szentgrót, Szentgyörgyvár, Zalaszentlászló, Zalavár, Tekenye, Zsid

Kiskomáromi kerület

Bezeréd, Csány, Dióskál, Galambok, Kehida, Kiskomárom, Merenye, Orosztony, Pacsa, Rád, Szabar, Szentpéterúr, Zala-

apáti, Zalakoppány

Letenyei kerület

Felsőszemenye, Letenye, Páka, Szentmiklós, Szepetnek, Szécsisziget, Tótszentmárton

Novai kerület

Bánokszentgyörgy, Csesztreg, Lenti, Mile, Nova, Pusztamagyaród, Tárnok

Sümegei kerület

Csehi, Gógánfa, Gyömörő, Káptalanfa, Kisgörbő, Mihályfa, Nyirád, Pakod, Csabrendek, Sümeg, Szegvár, Túrje, Zalabér

Tapolcai kerület

Badacsonytomaj, Gyulakeszi, Haláp, Kővágóörs, Lesencetomaj, Monostorapáti, Szentbékka, Tapolca, Nemes- és Káptalantóti, Tördemic, Vita

Zalaegerszegi kerület

Alsóbagod, Boncódöföde, Háshágy, Nagylengyel, Salomvár, Söjtör, Zalaegerszeg, Zalaszentgyörgy

Irodalom:

DÓKA Klára (szerk.): Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. (Második kiadás). Budapest. Magyar Országos Levéltár, 1993.

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 4. Veszprémi egyházmegye. Összeállította: Dóka Klára. Munkatárs: Kredics László. Budapest, 1997.

LUKCSICS Pál: A veszprémi püspöki levéltár. – Levéltári Közlemények 1931. 1–27. p.

METOD-KOLANOVIC, Josep (hrg.): Kanonske vizitacije Zagrebacke (Nad) Biskupie. Zagreb. 1989.

ÖRDÖG Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei I–II. köt. Budapest–Zalaegerszeg, 1991.

PEHM József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából 2.)

PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760). Veszprém, 1947. (A veszprémi egyházmegye múltjából 10.)

RÓZSA Miklós: Kanizsa mecsetből kialakított plébániatemploma 1690–1700 között. Nagykanizsa, 1993.

SCHEMATISMUS venerabilis cleri almae dioecesis Weszprimiensis 1845.

SCHEMATISMUS venerabilis cleri dioecesis Sabariensis 1845..

Levéltári források:

Veszprémi Érseki Levéltár (VÉL): Visitationes canonicae
VÉL: Acta et fragmenta visitationis canonicae parochiarum
VÉL: Acta parochialia

Magyar Országos Levéltár (MOL): C 71. Helytartótanács, Departamentum ecclesiasticae 1788.

MOL: X 4439. A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698–1944